

การปรากฏของฉากในคติไตรภูมิในนิทานร้อยกรองไทย
สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1 - 3)*
THE SETTING PRESENTED IN TRAI BHUM BELIEFS IN THE EARLY
RATTANAKOSIN POETIC TALES LITERATURE (KING RAMA I – III)

ศริญญา ขวัญทอง
Sarinya Khwanthong
มหาวิทยาลัยบูรพา
Burapha University, Thailand
E-mail: sarinya@buu.ac.th

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการปรากฏของฉากในคติไตรภูมิในนิทานร้อยกรองไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1- 3) จำนวน 20 เรื่อง การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเอกสาร โดยผู้วิจัยได้รวบรวมฉากในคติไตรภูมิจากวรรณคดีเรื่องไตรภูมิอภินิหารและไตรภูมิโลกวิจิตรนิยายเพื่อกำหนดขอบเขตของฉากในคติไตรภูมิ จากนั้นจึงวิเคราะห์การปรากฏของฉากในคติไตรภูมิที่พบในนิทานร้อยกรองไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1 - 3) แล้วนำเสนอผลในรูปแบบพรรณนาวิเคราะห์ ผลการวิจัย พบว่า นิทานร้อยกรองไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1 - 3) มีการปรากฏของฉากในคติไตรภูมิ จำนวน 10 ฉาก ได้แก่ 1) ฉากแดนนรก พบ 7 เรื่อง 2) ฉากแดนอสุรกาย พบ 4 เรื่อง 3) ฉากแดนมนุษย์ พบ 7 เรื่อง 4) ฉากแดนสวรรค์ พบ 18 เรื่อง 5) ฉากแดนพรหม พบ 4 เรื่อง 6) ฉากแดนนิพพาน พบ 5 เรื่อง 7) ฉากแดนหิมพานต์ พบ 14 เรื่อง 8) ฉากแดนเขาพระสุเมรุและเขาสัตตบริภัณฑ์ พบ 16 เรื่อง 9) ฉากแดนแม่น้ำสีทันดรและมหาสมุทร พบ 6 เรื่อง และ 10) ฉากแดนฉิมพลี พบ 2 เรื่อง ฉากในคติไตรภูมิที่ปรากฏในนิทานร้อยกรองไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1 - 3) จะปรากฏอยู่ในตอนต่าง ๆ หลายตอน ในแต่ละตอนมักมีเนื้อหาคล้ายคลึงกัน ส่วนใหญ่มีเนื้อหากล่าวถึงเฉพาะชื่อของสถานที่และสิ่งต่าง ๆ ในฉากโดยไม่พรรณนารายละเอียดหรือเนื้อหาพรรณนารายละเอียดเพียงเล็กน้อย การปรากฏของฉากในคติไตรภูมิในนิทานร้อยกรองไทยสมัยดังกล่าวย่อมแสดงให้เห็นขนบนิยมทางวรรณศิลป์ และการสืบสานความคิดความเชื่อเรื่องคติไตรภูมิให้ดำรงอยู่อย่างแน่นแฟ้นในสังคมไทย

คำสำคัญ: ฉาก, คติไตรภูมิ, นิทานร้อยกรองไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น, วรรณคดี



Abstract

The objective of this research article were to examine the setting presented in Trai Bhum Beliefs in the Early Rattanakosin Poetic Tales Literature (King Rama I - III) for 20 poetic tales. This research is document research that collect the setting presented in Traibhumi Katha and Traibhumi Lokavinicchayakatha to define as the scope of setting in Trai Bhum Beliefs for this study. Consequently, the setting presented in Trai Bhum Beliefs in the Early Rattanakosin Poetic Tales Literature (King Rama I - III) were analyzed which is presented through descriptive analysis paradigm. The results found that there were 10 settings derived from the concept of Trai Bhum Beliefs were found in the Early Rattanakosin Poetic Tales Literature. Those settings were 1) setting of hell realm (found in 7 tales), 2) setting of demon realm (found in 4 tales), 3) setting of human realm (found in 7 tales), 4) setting of heaven realm (found in 18 tales), 5) setting of Brahma realm (found in 4 tales), 6) setting of Nirvana (found in 5 tales), 7) setting of Himavanta (found in 14 tales), 8) setting of Mount Meru and Mount Sattaboribhan (found in 16 tales), 9) setting of River Sritandorn and the ocean (found in 6 tales), and 10) setting of Chimphali (found in 2 tales). These settings were scattered in different parts of the tales and the content of these parts was rather similar. Mostly, only names of the places and things were mentioned in the settings without describing details or describes in little detail. The presented of settings from the concept of Trai Bhum Beliefs revealed the literary convention and the continuation of the belief in Trai Bhum Beliefs to remain firmly in Thai society.

Keywords: Setting, Trai Bhum Belief, Poetic tales of the early of Rattanakosin Era, Literature

บทนำ

คติไตรภูมิเป็นเรื่องการอุบัติและการสิ้นสุดของสรรพชีวิต โลก และจักรวาลที่อยู่ในสามภพภูมิ ได้แก่ กามภูมิ รูปภูมิ และอรุภูมิ และการหาทางหลุดพ้นจากภพภูมิทั้งสาม คตินี้มีอิทธิพลอย่างยิ่งต่อความคิดความเชื่อเรื่องบาปบุญคุณโทษ การเวียนว่ายตายเกิดในแดนสาม และการแสวงหาหนทางหลุดพ้น ซึ่งคือการเข้าถึงนิพพานอันเป็นเป้าหมายสูงสุดของพระพุทธศาสนา คติไตรภูมิมีมาตั้งแต่โบราณกาล ดังปรากฏอยู่ในคัมภีร์ทางพระพุทธศาสนามากมาย และส่งอิทธิพลต่อศาสตร์และศิลป์หลากหลายแขนง ซึ่งรวมทั้งวรรณคดีไทยด้วย



ตามประวัติวรรณคดี กล่าวไว้ว่า ในสมัยอาณาจักรสุโขทัย ปี พ.ศ.1888 พระมหาธรรมราชาที่ 1 ได้ทรงศึกษาค้นคว้าเรื่องไตรภูมิจากพระไตรปิฎก อรรถกถา ฎีกา และปกรณ์ต่าง ๆ จำนวนมากกว่า 30 คัมภีร์ แล้วนำมาเรียบเรียงเป็นเรื่องไตรภูมิภพหรือที่คนส่วนใหญ่รู้จักกันในชื่อ ไตรภูมิพระร่วง (พระมหาธรรมราชาที่ 1 ลิไทย, 2555) อย่างไรก็ตาม ต้นฉบับของไตรภูมิภพ คงไม่แพร่หลายและต้นฉบับคงสูญหายไปชั่วเวลาหนึ่ง (นิยะดา เหล่าสุนทร, 2543) จึงอาจเป็นเหตุให้ในสมัยรัตนโกสินทร์ พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช รัชกาลที่ 1 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เรียบเรียงไตรภูมิขึ้นใหม่ มี 2 ส่วน ส่วนแรกเป็นส่วนที่ พระราชาคณะและราชบัณฑิตได้ศึกษาค้นคว้าคัมภีร์พระพุทธศาสนาแล้วเรียบเรียงขึ้นเมื่อ พ.ศ. 2326 แต่ต่อมาพระองค์ได้ทรงตรวจสอบไตรภูมิฉบับนี้แล้วเห็นว่าถ้อยคำสำนวนยังไม่ แนบเนียนเสมอกัน ตลอดจนเนื้อหายังมีที่คลาดเคลื่อนอยู่ จึงมีพระราชโองการให้พระยาธรรม ปริชา (แก้ว) เรียบเรียงขึ้นใหม่เป็นส่วนที่ 2 สำเร็จในปี พ.ศ. 2345 เรียกชื่อว่าไตรภูมิโลก วิจิตร หรือไตรภูมิโลกวิจิตรภพ ฉบับที่ 2 หรือไตรภูมิฉบับหลวง (พระยาธรรมปริชา (แก้ว), 2520) จากประวัติวรรณคดีข้างต้นจึงกล่าวได้ว่า วรรณคดีพระพุทธศาสนาเรื่องไตรภูมิภพหรือ ไตรภูมิพระร่วง พระราชนิพนธ์พระมหาธรรมราชาที่ 1 พญาลิไทย และไตรภูมิโลกวิจิตรภพ นิพนธ์โดยพระธรรมปริชา (แก้ว) เป็นวรรณคดีที่เป็นแหล่งรวมคติไตรภูมิซึ่งแต่ง เป็นภาษาไทย และเป็นฉบับหลวง

อนึ่ง เป็นที่สังเกตว่า ในวรรณคดีไทยแต่โบราณกาล กวีได้นำมาจากคติไตรภูมิ อาทิ ฉากนรก สวรรค์ เขาพระสุเมรุ เขาสิบบริภันท์ ทวีปทั้งสี่ ป่าหิมพานต์ เป็นต้น มาสร้างสรรค์ หรืออ้างอิงในวรรณคดีอยู่อย่างต่อเนื่อง ในวรรณคดีไทยหลากหลายประเภท ผู้วิจัยเห็นว่า นิทานร้อยกรองเป็นวรรณคดีประเภทหนึ่งที่เอื้อให้ผู้แต่งสามารถนำฉากในคติไตรภูมิมา สร้างสรรค์ตามจินตนาการของตน และพบการปรากฏของฉากในคติไตรภูมิอยู่พอควร ทั้งนี้ เพราะนิทานเป็นเรื่องแต่งซึ่งประกอบด้วยเนื้อเรื่อง แก่นเรื่อง การดำเนินเรื่อง ตัวละคร ฉาก และกลวิธีการใช้ภาษา ซึ่งองค์ประกอบเหล่านี้กวีจะสร้างสรรค์ขึ้นโดยมุ่งเน้นอารมณ์ สะเทือนใจและจินตนาการเป็นสำคัญ และกวีไทยแต่โบราณนิยมแต่งวรรณคดีเป็นร้อยกรอง มากกว่าร้อยแก้ว (สุกัญญา สุจนายา, 2557) โดยเฉพาะในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นซึ่งมีการ สร้างสรรค์นิทานร้อยกรองอยู่เป็นจำนวนมาก ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาฉากในคติไตรภูมิที่ปรากฏใน นิทานร้อยกรองไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1 - 3) ว่าฉากใดในคติไตรภูมิที่มัก ปรากฏในวรรณคดีไทยสมัยดังกล่าว และปรากฏเนื้อหาอยู่ในตอนใด โดยกำหนดขอบเขตของ ฉากเฉพาะฉากที่เป็นสถานที่และสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่ในสถานที่นั้น กำหนดเนื้อหาของฉากในคติไตร ภูมิจากวรรณคดีเรื่องไตรภูมิภพและไตรภูมิโลกวิจิตรภพ และกำหนดขอบเขตด้านเนื้อหา ของนิทานร้อยกรองไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นจากนิทานสมัยดังกล่าวที่มีการตีพิมพ์และ รู้จักแพร่หลายจำนวน 20 เรื่อง ทั้งนี้ ประเด็นที่ผู้วิจัยสนใจยังไม่มีผู้ใดศึกษามาก่อน ผู้วิจัยจึง



สนใจศึกษาประเด็นดังกล่าวเพื่อให้เห็นคุณค่าและความสัมพันธ์ของฉากในคติไตรภูมิที่มีต่อวรรณคดีไทย ทั้งยังเป็นส่วนหนึ่งในการอนุรักษ์และเผยแพร่วรรณคดีไทยให้เป็นที่รู้จักต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

การปรากฏของฉากในคติไตรภูมิในนิทานร้อยกรองไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1 - 3)

วิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยนี้เป็นการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) และเสนอผลการวิจัยในรูปแบบการพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis) โดยมีขั้นตอน ดังนี้

1. สำรวจและรวบรวมเอกสาร บทความ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับฉาก วรรณคดีเรื่องไตรภูมิและไตรภูมิโลกวิจรณกถา คติไตรภูมิ และนิทานร้อยกรองไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

2. กำหนดขอบเขตในการวิจัย โดยกำหนดขอบเขตของฉากเฉพาะฉากที่เป็นสถานที่และสิ่งต่าง ๆ ที่อยู่ในสถานที่นั้น กำหนดขอบเขตของฉากในคติไตรภูมิจากฉากที่พบในวรรณคดีเรื่องไตรภูมิและไตรภูมิโลกวิจรณกถา และกำหนดขอบเขตของวรรณคดีประเภทนิทานร้อยกรองไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1 - 3) จากวรรณคดีสมัยดังกล่าวที่มีการตีพิมพ์และรู้จักแพร่หลายจำนวน 20 เรื่อง ได้แก่ 1) กากีคำกลอน 2) สมบัติอมรินทร์คำกลอน 3) ลิลิตศรีวิชัยชาดก 4) อิเหนา (พระราชนิพนธ์รัชกาลที่ 2) 5) สังข์ทอง 6) คาวี 7) ไชยเชษฐ 8) ไกรทอง 9) มณีพิชัย 10) สังข์ศิลป์ชัย 11) ขุนช้างขุนแผน 12) โคบุตร 13) พระอภัยมณี 14) กาพย์พระไชยสุริยา 15) สิงห์ไกรภพ 16) ลักษณะวงศ์ 17) จันทโครบ 18) มหาเวสสันดรชาดก 19) สรรพสิทธิ์คำฉันท์ และ 20) สมุทรโฆษคำฉันท์ (ตอนปลาย)

3. วิเคราะห์ข้อมูล โดยวิเคราะห์วรรณคดีเรื่องไตรภูมิและไตรภูมิโลกวิจรณกถาว่าปรากฏฉากใดบ้าง เพื่อกำหนดฉากในคติไตรภูมิ จากนั้นจึงวิเคราะห์การปรากฏของฉากในคติไตรภูมิในนิทานร้อยกรองไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1 - 3) ว่าในนิทานร้อยกรองสมัยดังกล่าวปรากฏฉากในคติไตรภูมิฉากใดบ้าง และฉากดังกล่าวปรากฏอยู่ในตอนใด

4. สรุปผลการวิจัย อภิปรายผล และเสนอผลการวิจัยแบบพรรณนาวิเคราะห์ (Descriptive Analysis)

ผลการวิจัย

การวิจัยเรื่องการปรากฏของฉากในคติไตรภูมิในนิทานร้อยกรองไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1 - 3) พบว่า นิทานร้อยกรองสมัยดังกล่าวปรากฏฉากในคติไตรภูมิจำนวน 10 ฉาก ได้แก่ 1) ฉากแดนนรก 2) ฉากแดนอสุรกาย 3) ฉากแดนมนุษย์ 4) ฉากแดนสวรรค์ 5) ฉากแดนพรหม 6) ฉากแดนนิพพาน 7) ฉากแดนหิมพานต์ 8) ฉากแดนภูเขาพระสุเมรุและ



สัตบริกัณฑ์ 9) ฉากแดนแม่น้ำสีทันดรและมหาสมุทร และ 10) ฉากแดนนิมพิล โดยมีรายละเอียดการปรากฏในตอนต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1. ฉากแดนนรก คติไตรภูมิกล่าวถึงนรกว่าตั้งอยู่ใต้แผ่นดินมนุษย์ซึ่งอยู่ในชมพูทวีป และมีนรกชุมพีเศษซึ่งอยู่ระหว่างกำแพงจักรวาล นรกเป็นดินแดนที่มีแต่ความทุกข์ทรมาน เป็นที่อยู่ของสัตว์นรกที่เคยกระทำความบาป มีทั้งนรกขุมใหญ่และขุมเล็กขุมน้อยมากมายหลายร้อยขุม เช่น อเวจีนรก โลกัณตนรก โลหกุมภันรก โลหสิมพลันรก เป็นต้น แต่ละขุมมีสภาพที่ทุกข์ทรมานแตกต่างกันไป ฉากแดนนรกปรากฏในนิทานร้อยกรองไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1 - 3) จำนวน 7 เรื่อง ในตอนต่าง ๆ จำนวน 4 ตอน ดังนี้

1.1 ตอนกล่าวถึงผลของการทำชั่วว่าถ้าทำชั่วจะตกนรก เช่น เรื่องพระอภัยมณี เมื่อนางผีเสื้อสมุทรติดตามพระอภัยมณีที่หนีมายังเกาะแก้วพิสดาร นางผีเสื้อสมุทรด่าทอนางเงือกแล้วลามไปด่าพระฤๅษีว่าพูดปดคดโกงไม่อยู่ในศีล พระฤๅษีจึงสั่งสอนนางผีเสื้อสมุทรว่า การกระทำของนางจะทำให้นางตกนรก ดังคำประพันธ์ที่ว่า “เพราะหวงผิวมัวเมาเฝ้าตะเภากรวากูโกงมึงก็ตกนรกเอง” (พระสุนทรโวหาร (ภู่), 2558ข)

1.2 ตอนให้คำสัตย์สาบานว่า หากไม่รักษาคำสัตย์ขอให้ตกนรก เช่น เรื่องขุนช้างขุนแผน เมื่อพลายงามแอบเข้าห้องศรีมาลาได้ให้คำสัตย์สาบานกับนางว่าถ้าทิ้งขว้างไม่เลี้ยงดูในภายหลังขอให้ตายตกนรกโลกันต์ ดังคำประพันธ์ที่ว่า “ถ้าพินิจทิ้งขว้างร้างหย่า ไม่เลี้ยงเจ้าศรีมาลาไปวันหลัง ขอให้มือันเป็นเห็นจริงจั่ง ลงนรกตกกระทิงถึงโลกันต์” (กรมศิลปากร, 2546ค)

1.3 ตอนกล่าวยั่วล้อว่านรกไม่น่ากลัวหรือไม่มีจริง เช่น เรื่องลักษณวงศ์ เมื่อวิชาธรลักตัวนางเกสรชยาของพระลักษณวงศ์ นางเกสรอ่อนวอนโดยกล่าวถึงผลการกระทำของวิชาธรว่จะทำให้ตกนรก แต่วิชาธตอบยั่วล้อนางว่าถ้าผู้อื่นลักเมียใครมาเช่นนี้ต้องถูกยมพระบาลลงทัณฑ์ในนรกแน่นอนยกเว้นตนที่มีแต่ความสุขสำราญเพราะเป็นสหายกับยมพระบาล ดังคำประพันธ์ที่ว่า “แม่นเมียเขาใครคบมาแนบอก ลงนรกเหมือนอย่างน้องสนองสาร เว้นแต่พี่ถึงจะทำก็สำราญ ด้วยยมพระบาลกับพี่เป็นเกลอกัน” (พระสุนทรโวหาร (ภู่), 2558ก)

1.4 ตอนพรรณนาความทุกข์ว่าชีวิตทุกข์ยากเหมือนอยู่ในนรก เช่น เรื่องขุนช้างขุนแผน เมื่อพลายงามมาเยี่ยมขุนแผนผู้เป็นบิดาที่ติดคุกแล้วขอยุ่ปรนนิบัติ แต่ขุนแผนห้ามไว้ด้วยเหตุผลว่าคูมีแต่ความทุกข์ยากเหมือนตกนรกทั้งเป็น ดังคำประพันธ์ที่ว่า “ขุนแผนว่าจะอยู่ดูไม่ได้ ในคุกใหญ่ยากแค้นมันแสนเข็ญ เหมือนกับนรกตกทั้งเป็น มิได้เว้นโทษทัณฑ์สักวันเลย” (กรมศิลปากร, 2546ข)

2. ฉากแดนอสุรกาย คติไตรภูมิกล่าวว่าอสุรกายมี 2 จำพวก คือ กาลัญญกออสุรกาย กับทิพยอสุรกาย เมืองของทิพยอสุรกาย เรียกว่า อสุรพิภพ ตั้งอยู่ที่เขาตริภุญชัยซึ่งอยู่ใต้เขาพระสุเมรุ เป็นดินแดนที่งดงามมากคล้ายคลึงกับสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ของพระอินทร์และ



มีต้นไม้ประจำดินแดนคือต้นแคฝอย ฉากแดนอสุรกายปรากฏในนิทานร้อยกรองสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1 - 3) จำนวน 4 เรื่อง ในตอนต่าง ๆ จำนวน 2 ตอน ดังนี้

2.1 ตอนชมเมืองของพระยาทิพยอสุรหรือเมืองพระยาัยักษ์ เช่น เรื่องลักษณะวงศ์ เมื่อโหราทำนายชะตาพระยาัยักษ์วิรุณมาว่าถึงชาติ พระยาัยักษ์คร่ำครวญอาลัยเมืองทำให้เห็นได้ว่าเมืองอสุรมีปราสาทราชวังประดับด้วยทองและอัญมณีชนิดต่าง ๆ งดงามมาก มีบัลลังก์ที่นั่งสบาย มีห้องพระโรงซึ่งครึกครื้นด้วยเหล่าสาวงามและเหล่าอำมาตย์มารมากมาย และมีเสียงดนตรีบรรเลงไพเราะราวเมืองสวรรค์ เป็นต้น (พระสุนทรโวหาร (ภู่), 2558ก)

2.2 ตอนกล่าวถึงสถานที่ในแดนอสุรกายว่าเป็นสถานที่ในเรื่อง เช่น เรื่องสมบัติอมรินทร์คำกลอน กล่าวถึงนางสุชาดาซึ่งเป็นชายาองค์หนึ่งของพระอินทร์ว่าอยู่ในเมืองอสุรกายของท้าวเนวาสีกาสูร (เวปจิตราสูร) พระอินทร์จึงจะไปรับนางกลับสวรรค์ดาวดึงส์ ดังคำประพันธ์ที่ว่า “จึงส่งดวงเนตรทิพลงหยิบเหตุนั้น เห็นประเวศอยู่ในภพอสุร จะสำราญยังพินามไฟพวยพุ่งจะพูนสวัสดิ์ในวิไชยนต์” (เจ้าพระยาพระคลัง (หน), 2515)

3. ฉากแดนมนุษย์ คติไตรภูมิกล่าวว่าแดนมนุษย์อยู่ในจักรวาล จักรวาลมีมากมายหาที่สุดไม่ได้ แต่พระพุทธเจ้าจะบังเกิดในจักรวาลที่มนุษย์อาศัยอยู่นี้ซึ่งเรียกว่ามณฑลจักรวาล ในจักรวาลประกอบด้วยโลก โลกของเรามีสี่ทวีป แต่ละทวีปเป็นเกาะตั้งอยู่สี่ทิศของเขาพระสุเมรุ ทิศใต้ชื่อว่าชมพูทวีปเป็นที่อยู่ของมนุษย์เรานี้ ที่อยู่ของมนุษย์ในชมพูทวีปแบ่งออกเป็น 2 ส่วนคือ มัชฌิมประเทศซึ่งเป็นใจกลางทวีป และปัจฉิมประเทศซึ่งเป็นปริมณฑลโดยรอบ มัชฌิมประเทศนั้นเป็นดินแดนพิเศษเพราะผู้มีบุญอาทิพระพุทธเจ้าและพระยาจักรพรรดิราชจะเกิดในดินแดนนี้เท่านั้น เขตมัชฌิมประเทศจะประกอบด้วยเมืองใหญ่ ๆ ซึ่งเรียกว่าโสฬสนครและโสฬสมหาชนบทอีกหลายเมือง ฉากแดนมนุษย์ที่ปรากฏในนิทานร้อยกรองไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1 - 3) ได้แก่ ทวีปทั้งสี่ โดยเฉพาะชมพูทวีป มัชฌิมประเทศและชื่อเมืองบางเมืองในโสฬสนครและโสฬสมหาชนบท พบจำนวน 7 เรื่อง ในตอนต่าง ๆ จำนวน 2 ตอน ดังนี้

3.1 ตอนชมทวีป เช่น เรื่องโคบุตร เมื่อพระโคบุตรพาพระอรุณเหาะชมจักรวาล เมื่อผ่านชมพูทวีปก็กล่าวชมว่าเหมือนดอกจอกน้อยลอยอยู่กลางน้ำ ดังคำประพันธ์ที่ว่า “เป็นเกาะน้อยนครคางคกรอบ เกิดประกอบในทวีปชมพูศรี เหมือนจอกน้อยลอยอยู่กลางวารี พระหัตถ์ชี้ชวนน้องให้ชมชล” (พระสุนทรโวหาร (ภู่), 2558ก)

3.2 ตอนกล่าวถึงสถานที่ในแดนมนุษย์ว่าเป็นสถานที่ในเรื่อง เช่น เรื่องลิลิตศรีวิชัยชาดก พระศรีวิชัยส่งคนไปตามหาหญิงงามทั่วมัชฌิมประเทศและทุกคนโสฬสก็ไม่พบ แต่เมื่อพระองค์ทราบข่าวความงามของนางศรีไวยกาจึงชมโฉมนางว่าทว่ามณฑลทวีปไม่พบหญิงใดงามเท่านางได้เลย ดังคำประพันธ์ที่ว่า “สุระเสนารับแล้วลา บินถาปถาอำพร เทียวทุกคนโสฬส ...สักนางหนึ่งพบได้ เปรศพร้อมลักษณะ” (เจ้าพระยาพระคลัง (หน), 2515)



4. ฉากแดนสวรรค์ คติไตรภูมิกล่าวถึงสวรรค์ว่าเป็นดินแดนแห่งความสุขสนุกสนานและนันทรมย์ เป็นที่อยู่ของเหล่าเทวดานางฟ้าผู้ได้สั่งสมบุญบารมีมาแต่อดีตและยังเกี่ยวข้องกับกิเลสความรักความใคร่ สวรรค์อยู่สูงขึ้นไปจากดินแดนมนุษย์มีทั้งหมด 6 ชั้น ได้แก่ จาตุมหาราชิกา ดาวดึงส์ ยามา ดุสิต นิมมานรดี และปรนิมมิตวสวัตดี แต่ละชั้นมีสถานที่และสิ่งทิพย์ยิ่งชั้นสูงก็ยิ่งมีความสุขความรื่นรมย์ยิ่งขึ้นไป ฉากแดนสวรรค์ปรากฏในนิทานร้อยกรองไทย สมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1 - 3) มากกว่าฉากดินแดนอื่น สวรรค์ชั้นที่พบมากที่สุดคือดาวดึงส์ โดยมักกล่าวถึงเมืองและสิ่งทิพย์ต่าง ๆ ที่อยู่บนสวรรค์ชั้นนี้ อาทิ นครสุทัศน์ ปราสาทไพชยนต์ โรงเทวสภา ท้องพระลาน ราชอาสน์บัณขุกัมพล ราชรถเวทยานต์ พระเจดีย์จุฬามณี ดอกมณฑา ปาริชาติ สวนนันทวัน สวนผารุสกัน สวนจิตลดา และสวนมิสสกัน พบจำนวน 18 เรื่อง ในตอนต่าง ๆ จำนวน 7 ตอน ดังนี้

4.1 ตอนชมเมืองสวรรค์หรือเมืองมนุษย์ว่างดงามราวเมืองสวรรค์ เช่น เรื่องสมบัติอมรินทร์คำกลอน มีการพรรณนาชมเมืองสวรรค์ชั้นดาวดึงส์และสิ่งทิพย์ต่าง ๆ ไว้อย่างละเอียดละออและสร้างจินตภาพยิ่ง อาทิ เมืองสุทัศน์ตั้งอยู่บนเขาพระสุเมรุมีขนาดใหญ่โตกว้างและยาวราวหมื่นโยชน์ มีปราสาทเจ็ดชั้นชื่อว่าไพชยนต์ มีกำแพงแก้วเจ็ดชั้นและต้นตาลทองเรียงรายยามลมพัดเสียงดังดนตรี มีโรงเทวสภาซึ่งประดับด้วยแก้วเจดีย์เจียรไนเป็นลวดลายงดงาม มีพระลานที่ลาดด้วยศิลาเรียบใสราวสายน้ำ มีพระจุฬามณีซึ่งประดิษฐานพระเขี้ยวแก้วของพระพุทธองค์ มีต้นไม้ประจำเมืองชื่อว่าต้นปาริชาติสูงราวร้อยโยชน์ออกดอกงามส่งกลิ่นหอมฟุ้ง มีบัลลังก์บัณขุกัมพล และมีอุทยานอยู่สี่ทิศ ได้แก่ สวนนันทวันซึ่งมีไม้หอมนานาพรรณ โดยเฉพาะดอกมณฑา สวนจิตลดา และสวนปารุสกัน มีไม้งามดอกหอมผลอ้อย ลมพัดเย็นสบาย มีเสียงดนตรีไพเราะเป็นที่รื่นรมย์ยิ่ง เป็นต้น (เจ้าพระยาพระคลัง (หน), 2515)

4.2 ตอนกล่าวถึงสถานที่ในแดนสวรรค์ว่าเป็นสถานที่ในเรื่อง เช่น เรื่องอิเหนา ได้กล่าวถึงสวรรค์ว่าเป็นที่อยู่ขององค์อสูรแดหว่าผู้เป็นพระอัยกาของอิเหนา ซึ่งเป็นตัวละครเอกของเรื่อง ดังคำประพันธ์ที่ว่า “มาจะกล่าวบทไป ถึงองค์อสูรแดหว่า ซึ่งเป็นบรมอัยกา สถิตยังชั้นฟ้าสุราลัย” (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2546)

4.3 ตอนกล่าวถึงผลของการทำดีว่าถ้าทำดีจะได้ขึ้นสวรรค์ เช่น เรื่องพระอภัยมณี พระอภัยมณีสอนนางผีเสื้อสมุทรว่าอย่าฆ่าสัตว์ตัดชีวิตและจงตั้งจิตอธิษฐานเพื่อผลบุญจะส่งให้ได้ไปสวรรค์ ดังคำประพันธ์ที่ว่า “อย่าฆ่าสัตว์ตัดชีวิตพิษฐาน หมายวิมานเมืองแมนแดนสวรรค์” (พระสุนทรโวหาร (ภู่), 2558ข)

4.4 ตอนกล่าวถึงที่จุติและที่ไปเมื่อสิ้นชีวิตว่ามาจากสวรรค์และตายไปสวรรค์ เช่น เรื่องสังข์ทองพระสังข์เป็นเทวบุตรบนสวรรค์ชั้นดาวดึงส์จุติจากสวรรค์ไปเกิดยังโลกมนุษย์ (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2529ค) หรือเรื่องไชยเชษฐ พระไชยเชษฐ์ให้พระโอรสไปบอกนางสุริยาผู้เป็นชายาว่าหากนางไม่ยอมคืนดีด้วยจะลาตายไปอยู่เมืองสวรรค์



ดังคำประพันธ์ที่ว่า “จงบอกแม่ว่าพ่อนี้ขอลา ตายไปคอยทำอยู่เมืองสวรรค (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2529ก)”

4.5 ตอนพรรณนารูปร่างและลักษณะของตัวละครว่าเหมือนสิ่งทิพย์บนสวรรค เช่น เรื่องกาگی ผู้แต่งพรรณนากลิ่นเนื่อนางกาگیว่าหอมฟุ้งเหมือนกลิ่นดอกมณฑาทิพย์บนสวรรค ดังคำประพันธ์ที่ว่า “เนื่อนั้นหอมฟุ้งจริงใจ เสมอเหมือนกลิ่นทิพมณฑาทอง” (เจ้าพระยาพระคลัง (หน), 2515)

4.6 ตอนพรรณนาความสุขสบายว่าเหมือนได้สวรรคหรือสิ่งทิพย์บนสวรรค เช่น เรื่องพระอภัยมณี เมื่อสินสมุทรร่วมรักกับนางยุพาผกาผู้แต่งพรรณนาอารมณ์สุขสมของทั้งสองว่าเหมือนเห็นดาวดั่งส้อยอยู่ลิบ ๆ ดังคำประพันธ์ที่ว่า “เมื่อแรกรักปลุกปล้มลิ้มตะลึง เห็นดาวดั่งส้อยลิบเหมือนทิพรส” (พระสุนทรโวหาร (ภู่), 2558ข)

4.7 ตอนกล่าวถึงเหตุการณ์ไม่ปกติที่เกิดขึ้นกับตัวละครว่าเมื่อตัวละครฝ่ายดีทุกข์ยากแทนบ้านทุกข์พลซึ่งเป็นสิ่งวิเศษบนสวรรคขึ้นดาวดั่งสัจจะร้อนหรือแข่งกระด้างเพื่อให้พระอินทร์ทราบเหตุแล้วลงมาช่วย เช่น เรื่องสังข์ทอง แทนบ้านทุกข์พลของพระอินทร์แข่งกระด้างเมื่อพระองค์สอดส่องยังโลกมนุษย์จึงพบว่านางรจนาเป็นทุกข์เพราะพระสังข์ไม่ยอมถอดรูปเงาะ ดังคำประพันธ์ที่ว่า “ทิพอาสน์เคยอ่อนแต่ก่อนมา กระด้างดั่งศิลาประหลาดใจ” (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย , 2529ง)

5. ฉากแดนพรหม คติไตรภูมิกล่าวถึงแดนพรหมว่าเป็นดินแดนแห่งความสุขสงบ เป็นที่อยู่ของพรหมผู้ได้สั่งสมบุญและบำเพ็ญภาวนาจนได้ฌาน แดนพรหมตั้งอยู่เหนือสวรรคขึ้นไปมีทั้งหมด 20 ชั้น ได้แก่ ชั้นของพรหมมีรูปร่างหรือที่เรียกว่าโสฬส มี 16 ชั้น และดินแดนของพรหมไม่มีรูปร่างมี 4 ชั้น ฉากแดนพรหมปรากฏในนิทานร้อยกรองไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1-3) จำนวน 4 เรื่อง ในตอนต่าง ๆ จำนวน 3 ตอน ดังนี้

5.1 ตอนชมเมืองว่างดงามเหมือนเมืองพรหม เช่น เรื่องอิเหนา ผู้แต่งพรรณนาเมืองของท้าวดาหที่จัดตกแต่งเพื่อเตรียมงานอภิเษกอิเหนากับบุษบาไว้อย่างงดงามครึกครื้นว่าสนุกดั่งเมืองฟ้าโสฬส ดังคำประพันธ์ที่ว่า “ก็ซ่อมแปลงแต่งราชพารา สนุกดั่งเมืองฟ้าโสฬส” (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2546)

5.2 ตอนกล่าวถึงที่ไปเมื่อสิ้นชีวิตว่าไปแดนพรหม เช่น เรื่องลักษณะวงศ์พระฤๅษีผู้เลี้ยงดูนางเกสรดับขันธไปสู่อสวรรคชั้นพรหม ดังคำประพันธ์ที่ว่า “จิตจำเริญเพลิน ฌานภาวนา ดับชีวาไปสวรรคอยู่ชั้นพรหม” (พระสุนทรโวหาร (ภู่), 2558ก)

5.3 ตอนพรรณนาความสุขสบายว่าเหมือนได้แดนพรหม เช่น เรื่องขุนช้างขุนแผน เมื่อพระพันวษาว่ากันว่าขุนแผนจับเจ้าเมืองเชียงใหม่ได้พระองค์ดีใจเหมือนได้สวรรคชั้นโสฬส ดังคำประพันธ์ที่ว่า “ฟังทูลเรื่องขุนแผนแสนสำราญ ดั่งได้ผ่านเมืองสวรรคชั้นโสฬส” (กรมศิลปากร, 2546ค)



6. ฉากแดนนิพพาน ในคติไตรภูมิกล่าวถึงดินแดนแห่งนี้ว่าเป็นดินแดนแห่งความสุขที่สุดและอยู่สูงสุดของทุกแดน เป็นดินแดนอมตะอยู่พ้นวิสัยแห่งกิเลสรวมทั้งปวง จึงเป็นที่อยู่ของผู้บรรลุนิพพานสูงสุด ฉากแดนนิพพานปรากฏในนิทานร้อยกรองสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1 - 3) จำนวน 5 เรื่อง ในตอนต่าง ๆ จำนวน 3 ตอน ดังนี้

6.1 ตอนกล่าวถึงผลของการทำดีว่าจะได้นิพพาน เช่นเรื่องพระอภัยมณี เมื่อกองทัพเมืองผลึกกับเมืองลังกาประจัญบานกันพระฤๅษีมาห้ามทัพจนสงบแล้วสั่งสอนทัว่า รุปรสกลิ่นเสียงไม่เที่ยงแท้ขอให้ตั้งใจทำดีมุ่งหวังนิพพานเพื่อจะได้พ้นทุกข์และพบความสุขสบายอย่างแท้จริง ดังคำประพันธ์ที่ว่า “ความตายหนึ่งพึงให้เห็นเป็นประธาน หวังนิพพานพ้นทุกข์สุขสบาย” (พระสุนทรโวหาร (ภู่), 2558ข)

6.2 ตอนกล่าวถึงที่ไปหรือเป้าหมายสูงสุดที่ไปเมื่อสิ้นชีวิตว่าคือนิพพาน เช่นเรื่องมหาเวสสันดรชาดก พระเวสสันดรขอให้พระขालีและพระกัณหาช่วยพระองค์สร้างโพธิญาณเพื่อจะพาสรรพชีวิตข้ามวัฏสงสาร (การเวียนว่ายตายเกิด) ไปยังเมืองแก้วซึ่งคือเมืองอมตมหานครนิพพาน (กรมศิลปากร, 2527)

6.3 ตอนกล่าวยั่วล้อ เช่น เรื่องโคบุตร เกรกระอำเกี้ยวสาวใช้ของนางอำพันมาลา สาวใช้จึงต่อว่าว่าเกรชราภาพแล้วน่าจะปฏิบัติธรรมมุ่งสู่นิพพาน แต่เกรตอบยั่วล้อนางว่า นิพพานค่อยไปถ้าได้นางก็เหมือนได้ไปถึงนิพพานอย่างรวดเร็ว ดังคำประพันธ์ที่ว่า “แม่นได้เจ้าเนื้อเย็นเป็นประธาน ถึงจะไปนิพพานก็คงขัด แม้นได้เจ้าเนื้อเย็นเป็นบรรทัด เห็นเร็วรัดตรงที่พระนิพพาน” (พระสุนทรโวหาร (ภู่), 2558ก)

7. ฉากแดนป่าหิมพานต์ ในคติไตรภูมิกล่าวถึงดินแดนแห่งนี้ว่าตั้งอยู่ในชมพูทวีป มีลักษณะเป็นเขาขนาดใหญ่ยอดเขาถึง 84,000 ยอด มีธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์และงดงามอย่างวิเศษ มีไม้ประจำดินแดนคือต้นหว่าใหญ่ซึ่งมีผลเท่ากลองขนาดใหญ่รสหวานยางเป็นทอง ชื่อว่าชมพูท ในป่าหิมพานต์มีป่าไม้อื่น ๆ มากมายทั้งไม้ต้น ไม้ผล ไม้เนื้อแข็งมีผลเป็นหญิงสาว พืชพันธุ์ธัญญาหารขึ้นงามรสอร่อยอย่างวิเศษ มีแม่น้ำใหญ่ 7 สระ ได้แก่ อนโณดาต กัณณมุนทะ รกการะ ฉัททันตะ กุณณละ มันทากินี และสีหปาทะ แม่น้ำอนโณดาตมีภูเขาใหญ่ล้อมรอบ 5 เขา ได้แก่ สุทิสสนะ จิตรกูฏ กาลกูฏ คันทมาทน์ และไกรลาส สระอนโณดาตมีท่า 4 ท่า มีช่องให้น้ำไหลเข้าออกเป็นรูปหน้าสัตว์ต่าง ๆ อยู่ 4 ช่อง น้ำไหลเวียนแล้วแยกเป็นแม่น้ำ 5 สาย ได้แก่ คงคา ยมุนา อจิรวดี สรรภู และมहि ป่าแห่งนี้เป็นที่อาศัยของผู้บำเพ็ญธรรม อมนุษย์ และสัตว์นานาชนิด บางชนิดพบได้เฉพาะในป่าหิมพานต์ อาทิ สัตว์ราช ช้างแก้ว หงส์ กิณรี เป็นต้น ฉากแดนป่าหิมพานต์เป็นอีกฉากหนึ่งที่ปรากฏอยู่มากในนิทานร้อยกรองไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1-3) โดยเฉพาะการกล่าวถึงป่าที่อุดมสมบูรณ์และสถานที่พิเศษที่มีอยู่เฉพาะในป่าแห่งนี้ เช่น ไม้เนารีผล แม่น้ำใหญ่ 7 สระ ภูเขาใหญ่ 5 เขาที่ล้อมแม่น้ำอนโณดาต ท่าน้ำ 4 ท่า และแม่น้ำ 5 สาย เป็นต้น โดยพบจำนวน 14 เรื่อง ในตอนต่าง ๆ จำนวน 6 ตอน ดังนี้



7.1 ตอนชมป่าหิมพานต์ เช่น เรื่องสรรพสิทธิ์คำฉันท์ พระสรรพสิทธิ์พานางสุพรรณโสภาคกลับเมือง ระหว่างทางผ่านป่าหิมพานต์จึงพานางชมป่า อาทิ สระโอนดาตซึ่งมีน้ำใสไร้มลทิน เขาทั้งห้าที่ล้อมสระโอนดาต ได้แก่ คันทมาทน์ จิตรภูฏ ไกรลาส กาฬภูฏ สุธศัน ล้วนแต่เป็นเขาที่งามระยับด้วยแก้วมณีสีต่าง ๆ สระฉัททันต์ ภูณาละ กัณทมุละ (กัณณมุนทะ) สิริปะปาตะ (สิหปะปาตะ) มันทากินี (มันทากินี) และสระรฤกาละ (รฤการะ) ชมแม่น้ำห้าสาย ได้แก่ ยมนา คงคา สรภู มหิ และอจิรวดี เป็นต้น (กรมพระปรมานุชิตชิโนรส สมเด็จพระมหาสมณเจ้า, 2558)

7.2 ตอนพรรณนาลักษณะของป่าหิมพานต์ว่ากว้างใหญ่มนุษย์ธรรมดาเดินทางยากลำบาก เช่น เรื่องจันทโครบ พระจันทโครบพานางโมราเดินข้ามป่าหิมพานต์เพื่อกลับบ้านเมือง เส้นทางบางช่วงเป็นทางกันดารเต็มไปด้วยโขดหิน ด้วยความรักและสงสารนางโมราพระองค์จึงอุ้มนางเดินทางตลอดคืนจนอีกวัน แสงแดดจ้าเผาแผ่นหินร้อนระอุและไม่มีแหล่งน้ำ ทั้งสองพระองค์หิวน้ำปางตาย พระจันทโครบจึงใช้พระขรรค์ฟันหน้าเขาเพื่อรองเลือดของตนให้นางโมราดื่มแทนน้ำ ดังคำประพันธ์ที่ว่า “แสนกันดารทางเดินบนเนินผา แต่พฤษภาภิรมย์พระสุริย์แสง ร้อนตลอดแผ่นผาศิลาลง จนสายแสงสุริยขึ้นส่องฟ้า” (พระสุนทรโวหาร (ภู่), 2558ก)

7.3 ตอนกล่าวถึงสถานที่ในป่าหิมพานต์ว่าเป็นสถานที่ในเรื่อง เช่น เรื่องสังข์ศิลป์ชัย ศรีสันต์เล่าความให้พระบิดาฟังว่านางสุพรรณเป็นธิดาของพระเจ้าอาภากับพระยายักษ์อยู่ที่ป่าหิมพานต์ ดังคำประพันธ์ที่ว่า “อันองค์พระอาภากับขุนมาร อยู่ถึงหิมพานต์เป็นถิ่นที่” (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2529ข)

7.4 ตอนพรรณนารูปร่างและลักษณะของตัวละคร เช่น เรื่องสิงห์ไกรภพ เพชรพระยารเที่ยวตามหานารีผลอยู่ในป่าเมื่อได้เจอนางสร้อยสุดาภิรมย์กันว่านางงามกว่ามคฺสิผล (นารีผล) ดังคำประพันธ์ที่ว่า “ละเล้งเล้งเพ่งพิศให้คิดรัก งามกว่ามคฺสิผลต้นพฤษภาภิรมย์” (พระสุนทรโวหาร (ภู่), 2558ก)

7.5 ตอนกล่าวถึงเหตุการณ์ไม่ปกติที่เกิดขึ้นกับตัวละครเมื่อตัวละครกระทำการพิเศษ เช่น เรื่องเวสสันดรชาดก เมื่อพระเวสสันดรจะกระทำอัมมัตติกทานเขาหิมพานต์ก็หวั่นไหวเป็นโกลาหล เป็นต้น (กรมศิลปากร, 2527)

7.6 ตอนกล่าวถึงความแตกต่างหรือห่างไกลกัน เช่น เรื่องสังข์ทอง พระสังข์กล่าวกับนางรจนาวาตนอยู่นอกฟ้าป่าหิมพานต์แต่เทวดาบันดาลให้ได้มาเจอนาง ดังคำประพันธ์ที่ว่า “พื่ออยู่ถึงนอกฟ้าหิมพานต์ เทวัญบันดาลให้เทียมมา” (พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย, 2529ง)

8. ฉากแดนเขาพระสุเมรุและเขาสัตบริภัณฑ์ คติไตรภูมิกล่าวถึงแดนเขาพระสุเมรุและเขาสัตบริภัณฑ์ไว้ว่า เขาพระสุเมรุเป็นเขาที่ตั้งอยู่กลางจักรวาลมีขนาดใหญ่โตมาก มีทวีป 4 ทวีปซึ่งเป็นที่อยู่ของมนุษย์ บนยอดเขาพระสุเมรุเป็นที่ตั้งของสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ส่วนใต้เขาพระ



สุเมรุจะมีเขา 3 ลูกเหมือนกันเล่าชื่อว่าเขาตรีภูฏซึ่งเป็นที่ตั้งของเมืองทิพยอสูร ต่อจากเขาพระสุเมรุจะมีแม่น้ำสี่พันตรีก้นเป็นชั้น ๆ ระหว่างภูเขาสดบริภณท์ ทั้ง 7 เขา ได้แก่ ยุคันธร อีสันธร กรวิก สุทิสสนะ เนมินธร วินันตกะ และอัสกัณณะ ซึ่งมีขนาดความสูงลดหลั่นกันไปตามลำดับ พระอาทิตย์ พระจันทร์ และดวงดาวจะโคจรอยู่ระหว่างกำแพงเขาจักรวาลถึงเขายุคันธร เพื่อส่องแสงสว่างแก่ทวีปต่าง ๆ ฉากแดนเขาพระสุเมรุและเขาสดบริภณท์ปรากฏในนิทานร้อยกรองไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1 - 3) อยู่มาก โดยพบจำนวน 16 เรื่อง ในตอนต่าง ๆ จำนวน 7 ตอน ดังนี้

8.1 ตอนชมเขาพระสุเมรุและเขาสดบริภณท์ เช่น เรื่องสมบัติอมรินทร์คำกลอน พระอินทร์พานางสุชาดากลับสวรรค์ดาวดึงส์ระหว่างทางผ่านเขาสดบริภณท์จึงชวนนางชมเขาเหล่านี้ว่าเขาสักรรณเป็นแก้ววิเชียรตั้งฉัตรมีสายน้ำพุ่งให้เหล่าทวยเทพได้เชยชม เขาวินันตกะเป็นแก้วลายมีเว้งเป็นแท่นทองให้นอนอย่างเกษมสุข เขาเนมินธรเป็นแก้วมณีรูปทรงเหมือนกงรถ เขาสุทิสน์เป็นแก้วประพาฬสีแดงมีชะง่อนหินเป็นคูหาทำนั้งดงามยิ่ง เขากรวิกเป็นแก้วสุรกานต์มีหุบเหวเขาที่อยู่ของนกการวิก เขาอีสันธรเป็นแก้วมุกดา และเขายุคันธรเป็นแก้วมณีส่องแสงรุ่งเรือง เป็นต้น (เจ้าพระยาพระคลัง (หน), 2515)

8.2 ตอนกล่าวถึงเขาพระสุเมรุและเขาสดบริภณท์ว่าเป็นสถานที่ในเรื่อง เช่น เรื่องสิงห์ไกรภพ พระรามวงศ์เดินทางรอนแรมมากลางป่าจนพบฤๅษีชื่อพระอนโรจึงซักถามว่าที่นี่คือดินแดนใด พระฤๅษีแจ้งว่าบริเวณนี้คือเขาสดภณท์อยู่พื้นเขตแดนมนุษย์เป็นบริเวณที่ต่อจากเขาพระสุเมรุ ดังคำประพันธ์ที่ว่า “อันคีรีที่อาศรมพรหมจรรย์ ชื่อสดภณท์ประเทศพื้นเขตมนุษย์ นี้อยู่ต่อบริเวณสุเมรุมาศ โอนดาตแดนคงคามหาสมุทร” (พระสุนทรโวหาร (ภู่), 2558ก)

8.3 ตอนพรรณนารูปร่างและลักษณะของตัวละคร เช่น เรื่องพระอภัยมณีผู้แต่งพรรณนาความใหญ่โตของนางผีเสื้อสมุทรว่าตั้งเขายุคันธรซึ่งเป็นหนึ่งในเขาสดบริภณท์ ดังคำประพันธ์ที่ว่า “นางผีเสื้อเหลือโอกรธโลดทะลึ่ง โตตั้งหนึ่งยุคันธรขุนไศล” (พระสุนทรโวหาร (ภู่), 2558ข)

8.4 ตอนพรรณนาความทุกข์ว่านักหนาสาหัสเหมือนกับขนาดหรือความหนักของเขา เช่น เรื่องขุนช้างขุนแผน นางลาวทองคร่ำครวญเมื่อต้องพลัดพรากจากขุนแผนว่าเหมือนตกเขาพระสุเมรุ ดังคำประพันธ์ที่ว่า “จะจากอกเหมือนตกเมรุมาศ” (กรมศิลปากร, 2546ก)

8.5 ตอนกล่าวถึงเหตุการณ์ไม่ปกติที่เกิดขึ้นกับตัวละคร เช่น เรื่องกาภิเมื่อพระยาครุฑสังวาสกับนางกาฬผู้แต่งพรรณนาเป็นความเปรียบว่าเกิดปรากฏการณ์ปั่นป่วนไม่เป็นปกติ อาทิ เขาพระสุเมรุและเขาสดบริภณท์หวั่นไหวเป็นโกลาหล ดังคำประพันธ์ที่ว่า “โพยมพยับอับอิงอนธการ สะท้านถึงเมรุราชสีขรินทร์ สัตภณท์บรรพตก็ไหวหวั่น คงคาลั่นเป็นระลอกกระฉอกสินธุ์” (เจ้าพระยาพระคลัง (หน), 2515)



8.6 ตอนกล่าวถึงเวลาว่าพระอาทิตย์ขึ้น – ลงยอดเขาพระสุเมรุหรือเขาสัตบริภัณฑ์แทนการบอกช่วงเวลา เช่น เรื่องกาพย์พระไชยสุริยา พระไชยสุริยากับพระมเหสีเที่ยวหาผลไม้ประทังชีวิตรอนแรมอยู่ในป่าจนพระอาทิตย์ลดแสงลงมีสีดั่งน้ำครึ่งแดงแฝงเมฆอยู่ข้างเขาพระสุเมรุ ดังคำประพันธ์ที่ว่า “รอนรอนอ่อนอัสตง พระสุริยงเย็นยอแสง ช่วงดั่งน้ำครึ่งแดง แฝงเมฆเขาเงาเมรุธร” (พระสุนทรโวหาร (ภู่), 2529)

9. ฉากแดนแม่น้ำสีทันดร (ทะเลสีทันดร) และมหาสมุทร คติไตรภูมิกล่าวถึงแม่น้ำสีทันดรไว้ว่า ต่อจากเขาพระสุเมรุออกไปจะเป็นแม่น้ำชื่อสีทันดรกั้นระหว่างเขาสัตบริภัณฑ์ทั้ง 7 เขาเป็นชั้นๆ อยู่ 7 ชั้น แม่น้ำนี้มีขนาดกว้างและลึกมากจึงยากที่คนธรรมดาจะเดินทางข้ามได้ น้ำใสเย็นรสจืดกินอร่อยและละเอียดยิ่งจนเรือแพแม้แต่แวนกยุงซึ่งมีน้ำหนักเบามากก็ไม่อาจลอยอยู่ได้ ทุกอย่างย่อมจมสู่เบื้องล่าง นอกออกไปจากเขาสัตบริภัณฑ์จะเป็นมหาสมุทรซึ่งมีน้ำเค็ม แหล่งน้ำนี้เป็นที่อยู่ของปลาใหญ่ 7 ตัวได้แก่ ทิมิ ดิงมิงคล ติมิรปิงคล อานนท์ ตมิณฑะ อัมณาโรหะ และมหาตมิระ ตลอดจนสัตว์น้ำนานาชนิด ฉากแดนแม่น้ำสีทันดรและมหาสมุทรปรากฏในนิทานร้อยกรองไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1 - 3) จำนวน 6 เรื่อง ในตอนต่าง ๆ จำนวน 3 ตอน ดังนี้

9.1 ตอนชมแม่น้ำและมหาสมุทร เช่น เรื่องโคบุตร พระโคบุตรพาอรุณหะชมจักรวาลระหว่างทางได้ชี้ให้อรุณชมทะเลซึ่งมีคลื่นดังครืนโครมมีปลาอยู่กลาดเกลื่อน และชี้ให้อรุณชมปลาหมึกดำดำ (น่าจะหมายถึงชื่อปลาใหญ่หนึ่งในเจ็ดตัว) ที่กำลังว่ายน้ำเล่นคลื่นอยู่ ดังคำประพันธ์ที่ว่า “มัตติมิงค์กลิ้งกลอกระลอกซัด ทางกระหวัดว่ายเวียนเคียรสลอน” (พระสุนทรโวหาร (ภู่), 2558ก)

9.2 ตอนพรรณาลักษณะของแม่น้ำสีทันดรว่ามนุษย์ธรรมดาเดินทางยากลำบาก พบในเรื่องกาพย์คำกลอน พระยาครุฑพรรณาลักษณะของแม่น้ำสีทันดรว่ากั้นอยู่ระหว่างเขาสัตบริภัณฑ์ทั้ง 7 ชั้น แม้หางนกยูงก็ยังจมลงน้ำสู่พื้นล่างเพราะน้ำใสละเอียดอ่อนมาก จึงได้ชื่อว่าสีทันดร แม่น้ำนี้มีสัตว์น้ำดุร้ายอาทิปลา จระเข้ คชสาร เจือกน้ำ และพญานาค ผู้ใดข้ามแม่น้ำสีทันดรก็ย่อมเป็นเหยื่อแก่สัตว์ทั้งสิ้น ขนาดพระยาครุฑยังต้องใช้กำลังเต็มที่กว่าจะข้ามแม่น้ำนี้ไปถึงวิมานของตนได้ (เจ้าพระยาพระคลัง (หน), 2515)

9.3 ตอนกล่าวถึงดินแดนแม่น้ำสีทันดรว่าเป็นสถานที่ในเรื่อง เช่น เรื่องพระอภัยมณี สีนสมุทรจับเงือกมาเฝ้าพระอภัยมณี พระอภัยมณีถามเงือกว่าที่พระองค์อยู่คือที่ใด เงือกจึงบอกว่าคือแม่น้ำอโนมานซึ่งอยู่เคียงกันกับแม่น้ำสีทันดร ดังคำประพันธ์ที่ว่า “อันน้ำนี้มีนามตามบุราณ อโนมานเคียงกันสีทันดร” (พระสุนทรโวหาร (ภู่), 2558ข)

9.4 ตอนกล่าวถึงเหตุการณ์ไม่ปกติที่เกิดขึ้นกับตัวละคร เช่น เรื่องกาพย์คำกลอน ขณะพระยาครุฑตัวรักกับนางกาฬิผู้แต่งพรรณนาเป็นความเปรียบว่าได้เกิดเหตุการณ์หวั่นไหวแปรปรวนไม่เป็นปกติไปทั่วรวมทั้งแม่น้ำและมหาสมุทรก็เกิดคลื่นลมเสียงดังลั่นมหา มัจฉาต่างกระโดดเล่นน้ำ ดังคำประพันธ์ที่ว่า “สัตว์พันธุ์บรรพตก็ไหวหวั่น คงคาล้นเป็นระลอก



กระฉอกสินธุ์ ผูกม้ามัจฉาในวาริน ก็โดดดินเล่นน้ำลำพองกาย” (เจ้าพระยาพระคลัง (หน), 2515)

10. ฉากดินแดนฉิมพลี คติไตรภูมิกล่าวถึงดินแดนฉิมพลีไว้ว่าอยู่บริเวณตีนเขาพระสุเมรุ มีสระน้ำขนาดใหญ่มีต้นจ้าวขึ้นอยู่มากมาย เป็นที่อยู่ของฝูงครุฑ จ้าวต้นหนึ่งมีขนาดใหญ่เท่าต้นหว่านในชมพูทวีปเป็นที่ตั้งของวิมานพระยาครุฑ ฉิมพลีเป็นดินแดนที่ไกลจากแดนมนุษย์และเดินทางมาได้ยากลำบาก ฉากแดนฉิมพลีปรากฏในนิทานร้อยกรองไทยสมัยรัตนโกสินทร์ ตอนต้น (รัชกาลที่ 1-3) จำนวน 2 เรื่อง ในตอนต่าง ๆ จำนวน 3 ตอน ดังนี้

10.1 ตอนพรรณนาลักษณะของแดนฉิมพลี พบในเรื่องกาภิก้ากลอน เมื่อพระยาครุฑได้ฟังเพลงของคณธรรพที่กล่าวถึงนางกาภิก้าก็เกิดความกลางแคลงใจว่าเหตุใดชายเดินดินจึงรู้เรื่องในวิมานฉิมพลีของตนซึ่งเดินทางไปได้ยากยิ่ง พระยาครุฑได้พรรณนาเส้นทางมายังแดนฉิมพลีซึ่งต้องข้ามแม่น้ำสีทันดร ดังกล่าวไว้แล้วในข้อ 9.2 (เจ้าพระยาพระคลัง (หน), 2515)

10.2 ตอนกล่าวถึงแดนฉิมพลีว่าเป็นสถานที่ในเรื่อง เช่น เรื่องสมบัติอมรินทร์คำกลอน เมื่อราชรถของพระอินทรกำลังจะกลับยังสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ได้ผ่านแดนฉิมพลีซึ่งเป็นที่อยู่ของฝูงครุฑทุกครุฑก็ส่งเสียงร้องระงมด้วยความตกใจกลัวเสียงราชรถของพระอินทร์ ดังคำประพันธ์ที่ว่า “ส่วนสุบรรณโปดกปักชิน ไฉนกรรณแห่งโกสิย ก้องสะเทือนเลื่อนลั่นถึงฉิมพลี ดั่งอสุณีผ่าพื้นพิมานทอง” (เจ้าพระยาพระคลัง (หน), 2515)

10.3 ตอนพรรณนารูปร่างและลักษณะของตัวละคร พบในเรื่องกาภิก้ากลอน เมื่อพระยาครุฑมาร่วมรักกับนางกาภิก้าดอกฉิมพลีที่ตูมก็ขยายบานแทนการกล่าวถึงของสงวนของนางกาภิก้า ดังคำประพันธ์ที่ว่า “อันดอกดวงฉิมพลีที่ตูมกลัด ครันฝนซัดเขยแฉ่มแย้มขยาย” (เจ้าพระยาพระคลัง (หน), 2515)

อภิปรายผล

จากผลการวิจัยครั้งนี้พบว่าการปรากฏของฉากในคติไตรภูมิในนิทานร้อยกรองไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1 - 3) จำนวน 20 เรื่อง มีการปรากฏของฉากในคติไตรภูมิจำนวน 10 ฉาก โดยฉากที่ปรากฏมากที่สุด 3 ลำดับแรก ได้แก่ ฉากแดนสวรรค์ พบ 18 เรื่อง ฉากแดนเขาพระสุเมรุและเขาสัตตบริภัณฑ์พบ 16 เรื่อง และฉากแดนป่าหิมพานต์ พบ 14 เรื่อง สอดคล้องกับการศึกษาเรื่องลักษณะต้นแบบของไตรภูมิพระร่วงที่มีต่อวรรณคดีไทยสมัยอยุธยาของพยุหพร นนทวิศรุต ซึ่งผลการศึกษาด้านฉากที่ผู้แต่งวรรณคดีไทยสมัยอยุธยานำมากล่าวอ้างมากที่สุดได้แก่ ฉากเขาพระสุเมรุราชหรือเขาพระสุเมรุ ฉากสวรรค์ และฉากป่าหิมพานต์ (พยุหพร นนทวิศรุต, 2540) ทั้งยังสอดคล้องกับคำกล่าวของมณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์ ที่กล่าวถึงอิทธิพลของไตรภูมิพระร่วงต่อวรรณคดีไทยว่า “เนื้อหาของไตรภูมิพระร่วงมีอิทธิพลมากในวรรณคดีไทย โดยเฉพาะที่เกี่ยวกับโลกสัญญาณ เขาพระสุเมรุ เขาสัตตบริภัณฑ์ และมหาสมุทรที่



ล้อมรอบ รองลงมาคือสวรรค์ดาวดึงส์ของพระอินทร์ และสวนสัตว์ในป่าหิมพานต์ กวีสมัยต่อมาอ้างความเหล่านี้ หรือนำความเหล่านี้มาใส่ไว้ในงานของตน” (มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์, 2527) ผลการศึกษาที่สอดคล้องกันนี้ย่อมยืนยันให้เห็นอิทธิพลของฉากในคติไตรภูมิโดยเฉพาะฉากทั้งสามแดนข้างต้นว่ายังคงมีผลต่อการสร้างสรรค์วรรณคดีไทยมาอย่างต่อเนื่อง

ฉากในคติไตรภูมิที่ปรากฏในนิทานร้อยกรองไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1 - 3) ตอนต่าง ๆ ส่วนใหญ่มีเนื้อหากล่าวถึงเฉพาะชื่อของสถานที่และสิ่งต่าง ๆ ในฉากโดยไม่พรรณารายละเอียด หรือเนื้อหาพรรณารายละเอียดเพียงเล็กน้อย การพบเนื้อหาเช่นนี้คงเพราะผู้แต่งและผู้อ่านมีมโนทัศน์เกี่ยวกับฉากเหล่านี้ร่วมกันจึงไม่จำเป็นต้องพรรณาอย่างละเอียด ตลอดจนผู้แต่งอาจนำฉากจากคติไตรภูมิมาสร้างสรรค์เพื่อเป็นองค์ประกอบอื่นนอกเหนือจากการเป็นฉากของเรื่องเหมือนดังที่ปรากฏในคติไตรภูมิ จึงแสดงให้เห็นถึงภูมิปัญญาตลอดจนความรู้ของผู้แต่งนิทานร้อยกรองสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1 - 3) ที่สามารถนำฉากในคติไตรภูมิมาสร้างสรรค์งาน และเป็นความสามารถของผู้อ่านเช่นกันในการเชื่อมโยงความรู้เพื่อเข้าถึงเรื่องราวของนิทานได้อย่างมีอรรถรส

ฉากในคติไตรภูมิที่ปรากฏในนิทานร้อยกรองสมัยดังกล่าวทั้ง 10 ฉาก พบในตอน ต่าง ๆ หลากหลายตอน โดยเนื้อหาในแต่ละตอนมักคล้ายคลึงกันโดยเฉพาะการกล่าวถึงฉากในคติไตรภูมิในเชิงเปรียบเทียบ เช่น ทุกข์เหมือนตกรอก สุขเหมือนขึ้นสวรรค์ บ้านเมืองดงามเหมือนเมืองสวรรค์ นักหนาสาหัสเหมือนยกเขาพระสุเมรุ เป็นต้น การปรากฏเช่นนี้จึงแสดงให้เห็นการสร้างและสืบสานขนบนิยามทางวรรณศิลป์ไทย ดังคำกล่าวของธเนศ เวศร์ภาดา ที่ว่า “ผลงานชิ้นหนึ่ง ๆ ย่อมมิได้ถือกำเนิดมาจากความว่างเปล่าแต่ประการใด หากเป็นการสะสมสร้างสมของวัฒนธรรมทางภาษาและวรรณศิลป์ของสังคมนั้น ๆ เกิดเป็นขนบที่ก่ออาจนำมาใช้โดยอาจจะดำเนินรอยตามหรือปรับเปลี่ยนรายละเอียดบางประการให้สอดคล้องกับบริบทของงานประพันธ์ชิ้นใหม่ ... เป็นการรับอิทธิพลสืบของเก่ามาสร้างของใหม่ซึ่งเป็นกระบวนการสร้างและเสพในโลกแห่งวรรณคดี อันเป็นส่วนหนึ่งของกระแสวัฒนธรรมอันไหลเวียนในสังคม” (ธเนศ เวศร์ภาดา, 2549)

จากผลการศึกษาการปรากฏของฉากในคติไตรภูมิในนิทานร้อยกรองสมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ 1 - 3) นี้ย่อมเป็นเครื่องยืนยันให้เห็นถึงการสืบสานความคิดความเชื่อเรื่องคติไตรภูมิให้ดำรงอยู่อย่างแน่นแฟ้นในสังคมไทย ซึ่งสอดคล้องกับการศึกษาของรินฤทัย สัจจพันธุ์ที่ว่า “วรรณคดีเรื่องไตรภูมิกลามีอิทธิพลต่อวรรณคดีรุ่นหลังต่อเนื่องมาจนถึงวรรณกรรมสมัยใหม่ ... ทำให้คติไตรภูมิฝังรากลึกในความคิดความเชื่อ และในจินตนาการของคนในสังคมไทยตลอดมา” (รินฤทัย สัจจพันธุ์, 2556)



สรุป/ข้อเสนอแนะ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการปรากฏของฉากในคติไตรภูมิในนิทานร้อยกรองไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1 - 3) จำนวน 20 เรื่อง พบการปรากฏของฉากในคติไตรภูมิ จำนวน 10 ฉาก ได้แก่ 1) ฉากแดนนรก 2) ฉากแดนอสุรกาย 3) ฉากแดนมนุษย์ 4) ฉากแดนสวรรค์ 5) ฉากแดนพรหม 6) ฉากแดนนิพพาน 7) ฉากแดนหิมพานต์ 8) ฉากแดนเขาพระสุเมรุและเขาสัตตบริภัณฑ์ 9) ฉากแดนแม่น้ำสีทันดรและมหาสมุทร และ 10) ฉากแดนฉิมพลี โดยฉากในคติไตรภูมิที่ปรากฏในนิทานร้อยกรองไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1 - 3) จะปรากฏอยู่ในตอนต่าง ๆ หลากหลายตอน และในแต่ละตอนมักมีเนื้อหาคล้ายคลึงกัน คือส่วนใหญ่มีเนื้อหากล่าวถึงเฉพาะชื่อของสถานที่และสิ่งต่าง ๆ ในฉากโดยไม่พรรณารายละเอียดหรือเนื้อหาพรรณารายละเอียดเพียงเล็กน้อย การปรากฏของฉากในคติไตรภูมิในนิทานร้อยกรองไทยสมัยดังกล่าวย่อมแสดงให้เห็นขนบนิยมทางวรรณศิลป์ และการสืบสานความคิดความเชื่อเรื่องคติไตรภูมิที่ไม่เคยเลือนหายไปจากสังคมไทย ผู้วิจัยจึงมีข้อเสนอแนะคือ ควรศึกษาฉากในคติไตรภูมิในวรรณกรรมปัจจุบันหรือในสื่อใหม่ เพื่อให้เห็นถึงการสืบสานขนบนิยมทางวรรณศิลป์และการสืบสานความคิดความเชื่อเรื่องคติไตรภูมิว่ายังคงมีอยู่หรือไม่ มากน้อย หรือเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร

กิตติกรรมประกาศ

บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของโครงการวิจัยเรื่อง “ฉากในคติไตรภูมิที่ปรากฏในนิทานร้อยกรองไทยสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น (รัชกาลที่ 1 - 3)” ซึ่งได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยประเภทงบประมาณเงินรายได้ส่วนงาน จากคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา ประจำปีงบประมาณ 2563

เอกสารอ้างอิง

- พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย. (2529ค). ละครนอกเรื่องสังข์ทอง เล่ม 1. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์.
- กรมศิลปากร. (2527). มหาเวสสันดรชาดก ฉบับ 13 กัณฑ์. (พิมพ์ครั้งที่ 11). กรุงเทพมหานคร: องค์การการค้าของคุรุสภา.
- _____. (2546ข). เสภาขุนช้างขุนแผน เล่ม 2. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพมหานคร: องค์การการค้าของคุรุสภา.
- _____. (2546ก). เสภาขุนช้างขุนแผน เล่ม 1. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพมหานคร: องค์การการค้าของคุรุสภา.



- _____. (2546ค). เสภาขุนช้างขุนแผน เล่ม 3. (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพมหานคร: องค์การค้าของคุรุสภา.
- เจ้าพระยาพระคลัง (หน). (2515). วรรณคดีเจ้าพระยาพระคลัง (หน). (พิมพ์ครั้งที่ 7). กรุงเทพมหานคร: คลังวิทยา.
- ธเนศ เวศร์ภาดา. (2549). หอมโลกรวรรณศิลป์. กรุงเทพมหานคร: ปาเจรา.
- นิยะดา เหล่าสุนทร. (2543). ไตรภูมิพระร่วง การศึกษาที่มา. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร: แม่คำผาง.
- สมเด็จพระมหาสมณเจ้ากรมพระปรมานุชิตชิโนรส, สมเด็จพระมหาสมณเจ้า กรมพระ. (2558). สรรพสิทธิ์คำฉันท์. กรุงเทพมหานคร: คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน.
- พยุภร นนทวิศรุต. (2540). ลักษณะต้นแบบของไตรภูมิพระร่วงที่มีต่อวรรณคดีไทยสมัยอยุธยา. ใน วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย. มหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย. (2529ง). ละครนอกเรื่องสังข์ทอง เล่ม 2. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์.
- _____. (2529ก). ละครนอกเรื่องไชยเชษฐาและไกรทอง. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์.
- _____. (2529ข). ละครนอกเรื่องสังข์ศิลป์ชัยและมณีพิชัย. กรุงเทพมหานคร: มูลนิธิพระบรมราชานุสรณ์ พระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ในพระบรมราชูปถัมภ์.
- _____. (2546). บทละครเรื่องอิเหนา พระราชนิพนธ์ในพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย. (พิมพ์ครั้งที่ 15). กรุงเทพมหานคร: ศิลปาบรรณาการ.
- พระมหาธรรมราชาที่ 1 ลีไทย. (2555). ไตรภูมิภควาหรือไตรภูมิพระร่วง (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพมหานคร: องค์การค้าของสำนักงานคณะกรรมการส่งเสริมสวัสดิภาพครูและบุคลากรทางการศึกษา.
- พระยาธรรมปรีชา (แก้ว). (2520). ไตรภูมิโลกวิจิตรจินดากา ฉบับที่ 2 (ไตรภูมิฉบับหลวง) เล่ม 1. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.
- พระสุนทรโวหาร (ภู่). (2529). รวมนิทาน บทเห่กล่อม และสุภาพจิต ของสุนทรภู่. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.
- _____. (2558ก). นิทานคำกลอนสุนทรภู่. กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.
- _____. (2558ข). พระอภัยมณี. กรุงเทพมหานคร: แสงดาว.
- มณีปิ่น พรหมสุทธิรักษ์. (2527). อิทธิพลของไตรภูมิพระร่วงต่อลักษณะศิลปกรรมและวรรณกรรมไทย. ใน ประจักษ์ วัลลิโกดมและคณะ. สรุปผลการสัมมนาเรื่องไตรภูมิพระร่วง (หน้า 117-121). กรุงเทพมหานคร: กรมศิลปากร.



- รีนฤทัย สัจจพันธุ์. (2556). อิทธิพลของคติไตรภูมิต่อการสร้างสรรค์วรรณคดี. วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี, 5(1), 1-34.
- สุกัญญา สุธงษา. (2557). วรรณคดีนิทานไทย. (พิมพ์ครั้งที่ 2). กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.